

ДІАГНОСТИКА

ЯК ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

персоналу виховних колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими

КАРАМАН О. Л.

УДК 37.013.42

ОДНИМ з провідних напрямів реформування пенітенціарної системи в Україні, що передбачає соціальну переорієнтацію, гуманізацію, демократизацію та педагогізацію процесу виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів та світової пенітенціарної доктрини, є підготовка персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України до соціально-педагогічної (соціально-виховної) роботи із засудженими, яку чинне кримінально-виконавче законодавство визначає пріоритетним засобом їх виправлення й ресоціалізації.

Тому метою цієї статті стало узагальнення результатів діагностичного дослідження сучасного рівня готовності персоналу виховних колоній до здійснення соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими як основи для визначення змісту їх фахової підготовки.

У словниковій та психолого-педагогічній літературі поняття «підготовка» тлумачать як формування готовності до здійснення чогонебудь, а «готовність» – як стан, очікуваний результат підготовки [4, с. 451].

Готовність розглядають учені як інтегральне утворення, що містить певні здібності, спрямовані на досягнення позитивного результату у вихованні учнів [3]; як певний рівень розвитку особистості, що припускає сформованість цілісної системи ціннісних орієнтацій, когнітивних, емоційно-вольових і операцій-

но-поведінкових якостей [5]; як сукупність когнітивно-оціночних, комунікативно-практичних і рефлексивних якостей особистості [6]; як особливий психологічний стан, який характеризує вибіркочу, прогнозуючу активність особистості на стадії її підготовки до включення в діяльність [1]; як цілісне, складне особистісне утворення, інтегративну якість особистості, що поєднує професійні знання та вміння, професійно-ділові, комунікативні та особистісні якості, сформованість яких забезпечує ефективну професійну діяльність у роботі з підлітками [8] тощо. Різноманітність визначення дефініції «готовність» породжує й різні моделі готовності фахівця до здійснення будь-якої діяльності, зокрема соціально-педагогічної, обґрунтовані сучасними вченими (О. Безпалько, М. Галагузова, Н. Заверико, А. Кучерявий, Л. Міщик, В. Поліщук, О. Федоренко та ін).

Поділяючи погляди на визначення поняття та моделі готовності наведених вище вчених, в основу нашого дослідження ми все ж таки покладемо думку С. Харченка, який, спираючись на змістовне тлумачення поняття педагогічної готовності В. Сластьоніна, виводить й науково обґрунтовує поняття готовності до соціально-педагогічної діяльності (роботи), що становить кінцевий результат підготовки фахівця, системне утворення, яке містить науково-теоретичний, практичний, психофізіологічний й психологічний складники [9].

Отже, готовність до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими ми розглядаємо як системне особистісне утворення, очікуваний результат професійної підготов-

ки й психологічний стан фахівця (соціально-го педагога, вихователя, іншого персоналу колонії), який поєднує науково-теоретичний, практичний, психофізіологічний й психологічний складники.

У 2009 р. за ініціативою управління Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) у Луганській області, на базі якого ще в 2005 році була створена кафедра соціальної педагогіки на громадських початках, до складу якої ввійшли науково-педагогічні кадри кафедри соціальної педагогіки ЛНУ імені Тараса Шевченка та персонал органів ДДУПВП, було проведено суцільне дослідження рівня готовності персоналу пенітенціарних установ Луганської області до здійснення соціально-педагогічної (соціально-виховної) роботи у світлі реформування пенітенціарної системи України на основі розробленого нами діагностичного інструментарію. У контексті нашого дослідження особливу увагу було приділено дослідженню рівня готовності персоналу Перевальської виховної колонії до роботи з неповнолітніми засудженими. Крім того, до діагностичної роботи було залучено персонал ще в трьох виховних колоніях України – Ковельської, Мелітопольської та Прилуцької – у межах проекту «Аналіз державної політики України та заходів відповідних інституцій щодо умов утримання та соціальної адаптації неповнолітніх у пенітенціарних установах», який виконувала міжнародна громадська організація «Дім Свободи – Україна» в партнерстві з Державним департаментом України з питань виконання покарань за фінансової підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» з жовтня 2009 р. по травень 2010 р.

У попередніх публікаціях нами було доведено, що досягнути педагогічної мети ресоціалізації неповнолітніх засуджених можна тільки за умови виконання педагогічних функцій усім персоналом колонії. Ураховуючи назву й основний зміст діяльності колоній для неповнолітніх – виховні, відбір респон-

дентів з числа персоналу колоній був здійснений шляхом залучення до експерименту всього персоналу відділів соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, з роботи з особовим складом, з контролю за виконанням судових рішень, режиму, охорони та оперативної роботи, а також усіх класних керівників та психологів загальноосвітніх шкіл, майстрів виробничого навчання професійних навчальних центрів (ПТУ, профліцеїв), навчально-виробничих майстерень: з Перевальської виховної колонії – 32 особи, з Ковельської, Мелітопольської та Прилуцької виховних колоній – по 30 осіб. Загальний обсяг вибірки персоналу виховних колоній склав 122 особи.

Відповідно до розроблених нами вище складників готовності до професійної діяльності (науково-теоретична, практична, психофізіологічна й психологічна) було розроблено *критерії та Анкету для визначення рівня готовності персоналу виховних колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими.*

Структура анкети містить три блоки для отримання інформації. Перший блок – загальні відомості – дозволяє нам отримати дані про вік, рівень освіти, фах, місце роботи й посаду, загальний стаж роботи в пенітенціарній установі. Другий блок дозволяє визначити і загальний рівень готовності персоналу до соціально-педагогічної роботи, і рівень готовності за окремими його структурними компонентами та змістовними ознаками: *науково-теоретична готовність* (рівень сформованості системи знань про історію, теорію, методологію соціально-педагогічної роботи; нормативно-правову базу); *практична готовність* (рівень сформованості гностичних, проектувальних, конструктивних, організаційних, комунікативних умінь) [7, с. 225; 9, с. 241 – 248]; *психофізіологічна готовність* (рівень сформованості психічних процесів, станів, емоційно-вольових виявів, здатності до саморегуляції, фізичного здоров'я й витри-

маності); *психологічна готовність* (рівень розвитку мотиваційного, когнітивно-пізнавального, морально-етичного, міжособистісного, творчого потенціалів особистості) [10, с. 7 – 9]. Третій розділ містить загальні висновки про рівень готовності до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, а також пропозиції персоналу щодо форм і змісту його підвищення в процесі спеціальної підготовки.

Для практичного визначення рівня готовності персоналу виховної колонії до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими ми звернулися насамперед до методу *самооцінки*, що полягає в оцінці респондентом власних якостей за визначеними критеріями та ознаками на основі самоусвідомлення й самоаналізу.

Після опрацювання анкет усі дані були оброблені й занесені до таблиці.

Результати першого блоку анкети показали, що із 122 (100 %) осіб персоналу виховних колоній, зокрема й адміністративного, мають повну вищу освіту 61 %, продовжують навчання у ВНЗ лише 3,4 % осіб. 33 % осіб мають середню спеціальну або базову вищу освіту, 6 % – первинну професійну підготовку, а тому потребують підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня. За віком половина персоналу колоній (50 %) – це особи віком від 30 до 45 років, 46 % – до 30 років, 2,6 % – від 45 до 50 років, 0,4 % – від 50 до 55 років, 0,1 % – старші 55 років. Як бачимо, наявна тенденція до омолодження персоналу, у штатній структурі якого особи, що мають вік до 30 років, складають майже половину (46 %), а це обставина, що свідчить про відсутність у них не тільки професійного, але й життєвого досвіду, які є ключовими елементами в ресоціалізації засуджених. За фахом та кваліфікацією персонал має таку структуру: юристи (35,1 %), інженери (31,7 %), педагоги (13,8 %), військові (7,2 %), психологи (4,3 %), медичні та соціальні працівники (1,9 %). Педагогічну освіту мають здебільшо-

го класні керівники загальноосвітньої школи (вони ж учителі-предметники) та майстри виробничого навчання ПТУ (інженери-педагоги), що перебувають на території колоній. Уражає той факт, що спеціальної педагогічної освіти не мають ні заступники начальника з соціально-виховної та психологічної роботи, ні начальники відділень соціально-психологічної служби (СПС), ні вихователі, ні інструктори відділу соціально-виховної та психологічної роботи.

Ураховуючи те, що саме персонал колоній є ключовим суб'єктом реалізації пенітенціарної політики та мети ресоціалізації неповнолітніх засуджених, слід констатувати, що питання щодо напрямків, змісту, форм та засобів підвищення рівня та ефективності його соціально-педагогічної діяльності набуває особливої актуальності та практичного значення.

Другий, основний, блок анкети дозволив нам визначити і загальний рівень готовності персоналу до соціально-педагогічної роботи, і рівень готовності за окремими його структурними компонентами: науково-теоретичної, практичної, психофізіологічної та психологічної готовності.

У результаті математичної обробки анкети було виявлено здебільшого загальний низький (45% респондентів) та середній (39,8 % респондентів) рівень готовності персоналу колонії до здійснення якісної соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими. Високий рівень готовності виявило лише 15,2 % працівників виховних колоній. В основному, це особи віком від 35 до 45 років, які мають досвід роботи, проходили стажування й брали участь у різних соціально-виховних проектах. Нерівнозначно цей рівень розподілився між різними компонентами готовності. Так, найбільш низькі показники було виявлено при оцінюванні науково-теоретичної й психофізіологічної готовності – 55,4 % та 46,6% відповідно, що, на наш погляд, пояснюється відсутністю спеціальної фахової ос-

віти та деформаціями, пов'язаними зі сферою професійної діяльності персоналу.

Щоб підтвердити наші висновки щодо психофізіологічної деформації персоналу колоній та подальшої необхідності в профілактичній та психокорекційній роботі з ним, ми додатково застосували *Опитувальник для визначення професійної деформації (ОПД)*, розробленого В. Медведєвим, та *Опитник МВІ для виявлення рівня професійного вигорання*, розробленого американськими вченими К. Маслачем та С. Джексоном та адаптованого В. Медведєвим [2, с. 70 – 81].

Результати виявилися невтішними: *глибинний рівень професійної деформації* виявився в 14 %, *середній* – у 42 %, *початковий* – у 44 % персоналу. При цьому було встановлено, що рівень деформації залежить від тривалості служби в ДКВС України: *глибинний рівень деформації* притаманний здебільшого співробітникам віком від 45 до 55 років, стаж роботи яких більше 20 років, *середній* – від 30 до 45 років, стаж роботи – 10 – 15 років, *початковий* – до 30 років, стаж роботи – до 10 років.

Щодо рівня професійного вигорання, то він виявився співвіднесеним з рівнем професійної деформації та підтвердив достовірність його оцінки: *стан емоційного виснаження* (емоційна перенасиченість, спустошеність, утома від роботи) був виявлений у 49 % персоналу, що свідчить про сприятливий ґрунт для розвитку професійної деформації; *стан деперсоналізації* (негативізм, цинічне ставлення до роботи та її об'єктів) був діагностований у 51 % співробітників, що свідчить про вже наявну професійну деформацію. На щастя, *стану редукції досягнень*, що полягає в надто негативній оцінці власних професійних досягнень та самого себе, повну апатію до всього навколишнього, виявлено не було, хоча, за свідченнями персоналу, такі випадки не поодинокі у виправних колоніях, особливо максимального рівня безпеки.

Третій блок анкети дозволив нам узагаль-

нити й визначити потреби персоналу виховних колоній в отриманні або вдосконаленні знань, умінь, психофізіологічних та психологічних якостей з метою підвищення рівня готовності до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими. Щодо форм такого підвищення, то переважна більшість респондентів (73 %) висловили бажання здобути спеціальну вищу соціально-педагогічну освіту або в процесі підготовки (якщо немає вищої освіти), або перепідготовки (якщо є вища освіта за іншим напрямом). Інші (27 %) висловилися за підвищення кваліфікації.

Усі найрізноманітніші потреби персоналу щодо змісту отримання або вдосконалення знань, умінь, психофізіологічних та психологічних якостей ми згрупували в окремі змістовні блоки, а потім винесли їх в *«Анкету на визначення напрямів і змісту підготовки персоналу виховної колонії до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими»* з метою з'ясування, чи будуть доцільними й цікавими всьому персоналу виділені нами змістовні блоки в підготовці до соціально-педагогічної роботи.

У результаті більше 90 % респондентів хотіли отримати або вдосконалити власні знання, уміння, психофізіологічні та психологічні якості такого змісту: **історія розвитку вітчизняної та зарубіжної пенітенціарних систем та соціально-педагогічної роботи із засудженими**; актуальні проблеми реформування пенітенціарної системи України; міжнародна й вітчизняна нормативно-правова база соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками; сутність і зміст соціально-педагогічної (соціально-виховної) роботи із засудженими; ресоціалізація засуджених як мета, процес і результат соціально-педагогічної роботи з ними; професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу; технології розвитку гностичних, проектувальних, конструктивних, організаторських, комунікативних умінь соціального педагога пенітенціарного закла-

ду; соціально-педагогічний зміст основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених: режиму, загальної та професійно-технічної освіти, суспільно-корисної праці, громадського впливу; поняття, класифікація та характеристика основних форм психологічної та соціально-виховної роботи із засудженими; поняття, класифікація та характеристика психолого-педагогічних методів роботи із засудженими; технології вивчення особистості засудженого на різних етапах ресоціалізації та соціально-педагогічної роботи з ним; планування соціально-виховної роботи із засудженими; документація та психолого-педагогічний інструментарій (інформаційне й методичне забезпечення) роботи соціального педагога; напрями, зміст та технології соціально-виховної роботи із засудженими (правове, трудове, морально-етичне, релігійне, фізичне, санітарно-гігієнічне, світоглядне виховання); зміст та порядок реалізації програм диференційованого виховного впливу на засуджених («Освіта», «Професія», «Знайте свої права та обов'язки», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної залежності», «Подолання наркотичної залежності», «Повернення»); зміст і технології індивідуальної, групової та масової соціально-виховної роботи із засудженими; зміст і технології організації вільного часу засуджених; технології взаємодії з персоналом, засудженими та громадськістю в соціально-педагогічній роботі; поняття, значення та особливості підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі; порядок взаємодії, органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ та центрів зайнятості населення, державних і недержавних організацій щодо надання особам, які звільнені від відбування покарання, допомоги в трудовому й побутовому влаштуванні, соціальній адаптації; сутність і зміст професійної психологічної підготовки пенітенціарного персоналу (формування професійно важ-

ливих пізнавальних якостей, чутливості, сприйняття, пам'яті, мислення, спілкування, поведінки, саморегуляції, самоконтролю, психологічної стійкості, самообілізації та релаксації тощо); психологічні засоби запобігання професійної деформації персоналу.

На підставі результатів анкетування нами було розроблено зміст фахової підготовки персоналу колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими.

Водночас університет звернувся до Міністерства освіти і науки України з клопотанням про введення спеціалізації «*Реабілітаційна діяльність в пенітенціарних закладах*» до напрямів підготовки 6.010106 «*Соціальна педагогіка*» та 6.130102 «*Соціальна робота*» для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». Департамент вищої освіти задовольнив клопотання університету (лист МОНУ від 31.03.09.№ 4.4-20/1003).

Результатом такої роботи став прийом та зарахування у 2009 році 60, а у 2010 році – 34 працівників різних органів та установ Держаної пенітенціарної служби України до складу студентів університету (усього 94 особи). До навчального плану підготовки фахівців, затвердженому на вченій раді університету, увійшли такі навчальні дисципліни та види практик: пенітенціарна політика України (108 год.), історія розвитку пенітенціарної системи (162 год.), соціально-педагогічна профілактика конфліктів серед засуджених (135 год.), основи психотерапії та психокорекції в пенітенціарних закладах (162 год.), технології соціальної роботи в пенітенціарних закладах (324 год.), психологія злочину (270 год.), соціальна адаптація осіб, які повернулися з місць позбавлення волі (108 год.), пенітенціарна педагогіка (162 год.), пенітенціарне право (162 год.), соціально-педагогічна (соціальна робота) з неповнолітніми засудженими (216 год.) та ін.; соціально-педагогічна практика в пенітенціарних закладах (навчальна) (108 год.),

практика з соціальної роботи в пенітенціарних закладах (виробнича) (216 год.). Державна атестація з теорії та практики соціальної педагогіки (соціальної роботи) та реабілітаційної діяльності в пенітенціарних закладах проводиться у формі усного екзамену за ОКР «бакалавр» та комплексної письмової роботи з фахових дисциплін за ОКР «спеціаліст». Зауважимо, що в основу розробки навчального плану та навчальних програм названих дисциплін були покладені сучасні досягнення та досвід роботи вищих навчальних закладів європейських країн; нормативно-правові документи та концепції реформування пенітенціарної системи на основі прогресивної пенітенціарної доктрини, урахування передового міжнародного, європейського й вітчизняного досвіду та специфіки національної самобутності.

Таким чином, проведена діагностична робота дозволила нам не тільки визначити *низький рівень готовності персоналу колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими*, а й визначити конкретний зміст процесу підготовки (перепідготовки, самопідготовки, підвищення кваліфікації) персоналу колоній до соціально-педагогічної роботи із засудженими і в умовах університетської освіти, і професійної діяльності за окремими його структурними компонентами: *науково-теоретична підготовка* (формування системи знань про історію, теорію, методологію соціально-педагогічної роботи; нормативно-правову базу); *практична підготовка* (формування гностичних, проектувальних, конструктивних, організаторських, комунікативних умінь); *психофізіологічна підготовка* (розвиток психічних процесів, станів, емоційно-вольових проявів, здатності до саморегуляції, фізичного здоров'я і витриманості); *психологічна підготовка* (розвиток мотиваційного, когнітивно-пізнавального, морально-етичного, міжособистісного, творчого потенціалів особистості). З метою визначення ефективності такої роботи ми плануємо здійснити

постійний моніторинг процесу та результатів фахової підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України до соціально-педагогічної роботи із засудженими на основі розробленого й описаного вище діагностичного інструментарію, а в кінцевому результаті – забезпечення пенітенціарної системи України висококваліфікованими спеціалістами, здатними до здійснення професійної діяльності в умовах її реформування.

Література

1. **Линенко А. Ф.** Професійна діяльність та готовність до неї / А. Ф. Линенко // Вісн. Одеськ. ін-ту внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 168 – 170.
2. **Максимова Н. Ю.** Особливості роботи психолога в секторі, де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі : метод. реком. психологу з роботи із засудженими та персоналом / Н. Ю. Максимова. – К., 2010. – 94 с.
3. **Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога : учеб. пособие / В. В. Овчарова. – М. : Творческий центр, 2005. – 478 с.
4. **Ожегов С. И.** Словарь русского языка [около 60000 слов и фразеологических выражений] / С. И. Ожегов ; под общ. ред. Л. И. Скворцова. – М. : Оникс, 2007. – 976 с.
5. **Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя : навч. посіб.** / В. В. Раул, В. О. Кравцов, М. В. Михайліченко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. – 251 с.
6. **Пащенко С. Ю.** Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Пащенко Світлана Юріївна. – Запоріжжя, 2000. – 176 с.

7. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер ком, 1999. – 416 с.

8. Федоренко О. І. Система підготовки майбутніх правоохоронців до соціальної та виховної роботи з підлітками : монографія / О. І. Федоренко. – Х. : Нове слово, 2007. – 330 с.

9. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

10. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 512 с.

* * *

Караман О. Л. Діагностика як основа визначення змісту фахової підготовки персоналу виховних колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими

У статті узагальнено результати діагностики рівня готовності персоналу виховних колоній до соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими та визначено зміст їх фахової підготовки, що містить чотири блоки: науково-теоретичний (формування системи знань про історію, теорію, методологію соціально-педагогічної роботи); практичний (формування гностичних, проєктувальних, конструктивних, організаторських, комунікативних умінь); психофізіологічний та психологічний (розвиток психічних процесів та творчих потенціалів особистості).

Ключові слова: діагностика, персонал виховних колоній, неповнолітні засуджені, фахова підготовка.

Караман Е. Л. Диагностика как основа определения содержания специальной подготовки персонала воспитатель-

ных колоний к социально-педагогической работе с несовершеннолетними осужденными

В статье обобщены результаты диагностики уровня готовности персонала воспитательных колоний к социально-педагогической работе с несовершеннолетними осужденными и определено содержание их специальной подготовки, включающей четыре блока: научно-теоретический (формирование системы знаний по истории, теории, методологии социально-педагогической работы); практический (формирование гностических, проєктивных, конструктивных, организаторских, коммуникативных умений); психофизиологический и психологический (развитие психических процессов и творческих потенциалов личности).

Ключевые слова: диагностика, персонал воспитательных колоний, несовершеннолетние осужденные, специальная подготовка.

Karaman O. L. Diagnostics as the Basis for Defining the Content of the Professional Training of the Penitentiary Personnel for Social and Pedagogical Work with Juvenile Convicts

The article summarizes the results of the study into the readiness of the penitentiary personnel for the social and pedagogical work with juvenile delinquents and defines the content of their professional training, which includes four elements: scientific and theoretical training (knowledge in history, theory, methodology of social and pedagogical work); practical preparation (formation of gnostic, designing, constructional, organizational, communication skills); psycho-physiological and psychological preparation (development of mental processes and creative potential of an individual).

Key words: diagnostics, penitentiary personnel, juvenile delinquents, professional training.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2012 р.

Прийнято до друку 30.03.2012 р.